

НОВІТНЯ РОСІЙСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ “РАДЯНСЬКОЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ” 20–30-Х РОКІВ

У контексті історії повсякденності питання новизни має лише суто теоретичний сенс. Структура повсякденності, яка є набагато ширшою від самого поняття “повсякденність”, охоплює соціо-побутові і культурно-ментальні основи життєдіяльності людини. У наш час визначення повсякденності російськими істориками вирізняються конкретикою, яка стосується реальних процесів, відтак є перехідними від теорії до практики історичного дослідження.

Зміна історіографічної ситуації в Росії, яка склалася внаслідок демонтажу марксистської монометодології, сприяла міждисциплінарним дослідженням та взаєминам. На початку 90-х рр. з’явилися дослідження соціологів та філософів, які активізували розробку істориками відповідного понятійного апарату науково-історичних досліджень. Проте слід зауважити, що історичний аспект вивчення історії повсякденності радянського суспільства 20–30-х рр. започатковано наприкінці 80-х рр., коли історики намагалися показати соціальні аномалії розвитку радянського суспільства [1]. Вони висвітлювали повсякденне життя так званих маргінальних груп суспільства (повій, безпритульних дітей і дорослих, алкозалежних тощо), не вдаючись до теоретизування. Радянська історіографія намагалася показати історію повсякденного життя соціальних груп та класів, застосовуючи термін “спосіб життя”, але обмежившись його соціалістичним змістом. Предметом дослідження були побут, сім’я, дозволя, культура, які загалом відповідають ознакам повсякденності, однак їх висвітлення відбувалося в контексті політичної, навіть не соціальної історії.

Об’єктом нашого дослідження є історіографічна ситуація в Росії, тобто її концептуальні особливості та проблемно-тематичні пріоритети, а предметом – історично-теоретичні тлумачення повсякденності радянського суспільства 20–30-х рр.

Історія повсякденності радянської епохи, якщо покладатися лише на праці інноваційного спрямування з даної проблеми, заявила про себе переважно упродовж другої половини 90-х рр. Формування історіографії започаткували праці з історії повсякденного життя міста, автором яких є доктор історичних наук, професор Санкт-Петербурзького університету економіки і фінансів Н. Б. Лебіна. У 1997 р. вона опублікувала великий розділ колективної монографії про повсякденне життя у 20–30-х р. [2], а через два роки індивідуальну монографію [3]. Чотири розділи її ґрунтовної праці висвітлюють традиційні аномалії та їх радянську специфіку (пияцтво, злочинність, проституцію, смерть та обряди поховань), інверсії норми і патології (“безбожний побут”, нова релігія, комунальний уклад життя), пряме нормування повсякденності (будинки, одяг), непряме нормування повсякденності (дозволя, приватне життя). Новизною вирізняється розділ про “квартирний переділ”, тобто про “комунальну повсякденність” мешканців багатоквартирних будинків, про ущемлення прав колишніх власників квартир, про їх дивну соціалізацію, про синдром “доносительства”.

Повсякденне життя радянських міст стало предметом дисертаційного дослідження С. Є. Паніна [4]. Перший розділ дисертації висвітлює споживання спиртних напоїв, наркотиків населенням міст Пензенської губернії, поширення пияцтва, державну політику боротьби з пияцтвом, другий розкриває проституцію “як соціокультурне явище”, третій показує кримінальну ситуацію в містах і боротьбу з нею.

Дві книги Г. В. Андреевського, які мали однотипну назву [5], виявилися не академічним дослідженням повсякденного життя москвичів періоду 20–40-х рр. ХХ ст., а спогадами та літературно-публіцистичним викладом історичних подій та явищ. Він пише про життя поетів, мешканців “комуналок”, про мораль і право, про трамвай, про побут тих років.

Історико-демографічний аспект життєдіяльності міської сім’ї в Росії, у тому числі і протягом першої половини 20-х рр., є ключовим в індивідуальній монографії Н. А. Араловець [6]. Фактологічна книга стосується РСФРР, але за змістом та висновками вона має науково-пізнавальне значення для співставлення з іншими регіонами, у тому числі з повсякденністю міського населення УСРР 20-х рр.

Складовою частиною структури повсякденності 20–30-х рр., судячи з проблемно-тематичних пріоритетів історіографії, є тема проституції та побутової злочинності. Їх висвітленню присвячено статті І. О. Голосенка, Н. Б. Лебіної, В. В. Нікуліна, Т. В. Царевської [7]. Їх характерною ознакою є виокремлення соціальних аномалій в якості аргументу про утопічність їх остаточного подолання в умовах радянської системи влади. ореол новизни зумовлений гостротою постановки самої проблеми соціальних аномалій у контексті формування і функціонування радянського способу життя суспільства, тобто їх наявність засвідчує історичний факт неспроможності нової влади подолати феномен девіантності. У 2002 р. була захищена дисертація на тему соціальних аномалій у повсякденному житті населення Сибіру 20-х рр., автор якої показав соціально-економічні та політичні умови їх виникнення [8]. У 2006 р. він разом з В. І. Ісаєвим опублікував монографію, яка фактично повторювала текст дисертації [9], але тема соціальних аномалій стала історіографічним фактом. Дослідивши історіографію проблеми, історики дійшли висновку про те, що ця проблема лише починає вивчатися суспільствознавцями.

У 2006 р. Л. В. Борисова опублікувала ґрунтовну монографію про трудові відносини на підприємствах радянської Росії у 1918–1924 рр., яка підсумовувала теоретичні досягнення та

фактологічні напрямки сучасної російської історіографії з цієї теми [10]. Дослідниця, критично оцінюючи радянську історіографію, віддає перевагу сучасним методам вивчення соціальної історії. Теорія та історія повсякденності, якщо їх застосувати до традиційно привабливої теми робітництва, може реанімувати великий історіографічний пласт, а колосальна джерельна база сприятиме конструктивним результатам наукових досліджень. Повсякденне життя московських робітників на початку непу, яке вивчає В. С. Тяжельнікова [11], розкриває нову перспективу історіографії робітничого класу.

На межі теоретичного виснаження перебуває традиційне висвітлення непівської проблематики, яка досліджується за усталеною методологічною фабулою, характерною для радянської історіографії: домінування соціально-економічної та політичної тематики над ментально-духовними та культурно-освітніми пріоритетами розвитку непівського суспільства. У 2006 р. вийшла монографія Ю. П. Шарапова про “непівську відлигу” 1921–1928 рр. в Росії [12], але автор фактично обмежився традиційним висвітленням питань ідеології, культури та партійної номенклатури. Соціокультурні аспекти, судячи зі збірника статей, опублікованого у 2006 р., [13] представлені матеріалами відомих учених – В. Б. Жиромської про демографічну політику, Н. А. Араловець про міську сім’ю, О. М. Вербицької про селянську сім’ю, А. К. Соколова про трудові відносини, Л. В. Борисової про соціально-трудові конфлікти. Вони не вирізняються теоретико-методологічною новизною. Стаття І. А. Гатаулліної про “непівську повсякденність” виявилася єдиною [14], яка побудована на модерній концептуальній базі. Фактично залишаються поза увагою проблеми повсякденного життя непманів, а також інших соціально-професійних груп населення. Існує колосальна історіографія проблем соціально-економічного розвитку селянських господарств, але вони висвітлюються традиційно. Повсякденна історія життєдіяльності колгоспного та самодіяльного селянства 30-х рр. чекає дослідників. Краще висвітлюється праця і побут спецпереселенців, тобто розкуркулених та депортованих селян [15]. Новим напрямком історичних досліджень є з’ясування повсякденного життя іноземців, які працювали на промислових підприємствах Росії. Авторитетним дослідником цієї проблеми є С. В. Журавльов, котрий написав декілька монографій та упорядкував збірники документів, а також захистив докторську дисертацію [16].

Таким чином, проаналізувавши сучасну російську історіографію з питань повсякденного життя радянського суспільства 20–30-х рр., можна говорити про початок самобутнього розвитку мікроісторії соціальних груп, які досліджуються нерівномірно. Фактично залишається малодослідженою історія повсякденності селянства, незважаючи на велику кількість праць з проблем аграрних відносин. Обмаль праць з історії повсякденності робітників промислових підприємств можна пояснити консервативністю усталеної за роки радянської історіографії методології соціально-класового аналізу, а також відносного “забуття” теми індустріалізації. Теорія повсякденності дозволяє розширити пізнавальні можливості історичних досліджень. Її представники не уособлюють “ревізіоністську групу” в історіографії, проте формують її новий напрямок. “Ревізії” підлягають методологічні принципи радянської історіографії, з її соціально-класовою домінантою і теоретичною одностайністю. Теорія повсякденності є виразником системного аналізу на мікрорівні соціального буття різних груп суспільства, а не універсальною методологічною базою історичних досліджень. Її новизна відносна, позаяк питання побуту та соціальних аномалій досліджувалися у далеких 20-х рр., але без відповідної теоретичної бази. Історики не визначили єдиної дефініції, однак найпоширенішими є терміни “історія повсякденності” та “повсякденне життя”.

Джерела та література

1. Пьянство и преступность: история и проблемы. – К., 1989; Бордюгов Г.А. Социальный паразитизм или социальные аномалии? (Из истории борьбы с алкоголизмом, нищенством, проституцией, взрослой беспризорностью в 20-30-е годы) // История СССР. – 1989. – №6; Меликьян А.С. Проституция в 1920-е годы // Социологические исследования. – 1989. – №3.
2. Лебина Н.Б. Повседневность 1920–1930-х годов: «Борьба с пережитками прошлого» // Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал: В 2 кн. – Т.1. – М., 1997.
3. Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920–1930 годы. – СПб., 1999.
4. Панин С.Е. Повседневная жизнь советских городов: пьянство, проституция, преступность и борьба с ними в 1920-е гг. (на материалах Пензенской губернии): Автореф. дис... канд. истор. наук. – Пенза, 2002.
5. Андреевский Г.В. Повседневная жизнь Москвы в сталинскую эпоху 1920–1930-е годы. – М., 2003; Повседневная жизнь Москвы в сталинскую эпоху. 1930–1940-е годы. – М., 2003.
6. Араловец Н.А. Городская семья в России 1897–1926 гг. Историко-демографический аспект. – М., 2003.
7. Голосенко И.А. Социология проституции в Советской России 20-х – начало 30-х годов // Социология и социальная антропология. – СПб., 1997; Лебина Н.Б. «Ленька Пантелеев – сыщиков гроза...» Преступность в советском обществе 1920-1930-х годов // Родина. – 1995. – №1.; Никулин В.В. Социальный механизм экономической преступности в период НЭПа // История отечества на рубеже веков: опыт, проблемы, пути решения. В 3-х частях. Ч.2. – Оренбург, 2001.; Царевская Т.В. Преступление и наказание: парадоксы 1920-х годов // Революция и человек: быт, нравы, поведение, мораль // Родина. – 2001. – №10.

8. Валиев Г.Х. Социальные аномалии в повседневной жизнедеятельности населения Сибири в 1920-гг.: Автореф. дис... канд. истор. наук. – Новосибирск, 2002.
9. Валиев Г.Х., Исаев В.И. Социальные аномалии в Сибири: историко-криминологический анализ (1920-е гг.). – Новосибирск, 2006.
10. Борисова Л.В. Трудовые отношения в советской России (1918–1924 гг.). – М., 2006.
11. Тяжельникова В.С. Повседневная жизнь московских рабочих в начале 1920-х годов // Россия в XX веке: люди, идеи, власть / Отв. ред. А.К.Соколов, В.М.Козьменко. – М., 2002.
12. Шарапов Ю.П. Первая «оттепель». Нэповская Россия в 1921–1928 гг.: вопросы идеологии и культуры. Размышления историка. – М., 2006.
13. Нэп: экономические, политические и социокультурные аспекты. – М., 2006.
14. Гатауллина И.А. Нэповская повседневность Поволжья: социально-психологический анализ массовой маргинальности» в контексте модернизационной перспективы // Там само.
15. Земсков В.Н. Спецпоселенцы в СССР. 1930–1960. – М., 2005.
16. Журавлев С.В. «Маленькие люди» и «большая история»: Иностранцы московского Электроставского завода в советском обществе в 1920–1930-х гг. Монография. – М., 2000; Общество и власть: 1930–е гг. Повествование в документах. – М., 1998; Голос народа. Письма и отклики рядовых советских граждан о событиях 1918–1932 гг. – М., 1997; Иностранцы в Советской России в 1920-е – 1930-е гг.: источники и методы социально-исторического исследования: Автореф. дис... докт. истор. наук. – М., 2000.

Summary

The article is devoted to the problem of the main methodological and theoretical levels of the modern Russian historiography of the „soviet every day history” in 20-th – 30-th of the XX century. On the basis of the analysis of the monographic literature, dissertational works and scientific articles the author allocates characteristic conceptual components of the given direction of a historical science.

Г. Т. Капустян

"НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ГЕНОЦИДУ": СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР.

Науковий інтерес до проблем голодомору-геноциду 1932-1933 рр. українського народу жваво дискутується упродовж двох десятиліть як у науковому так і громадському середовищі. У даній статті спробуємо проаналізувати один із аспектів цієї загальної проблеми, а саме: місце етнонаціонального чинника у складовій голоду-геноциду 1932-1933 рр. в Україні.

Загальновідомо, що суспільно-політичні зміни в СРСР кінця 1980-х рр. здійснили істотний прорив у становленні абсолютно революційного світогляду громадян донедавна закритого радянського суспільства. Суттєвий, у зв'язку із суспільно-політичними змінами, доступ фахівців до раніше закритої бази історичних джерел, унеможлилював статичний фон радянської історичної науки. Суспільство потребувало правди, відновлення історичної пам'яті, і в першу чергу, до болючих, заборонених тем: політичні репресії, радянські голодомори. Заговорили свідки, журналісти, публіцисти Нерідко емоції долали здоровий глузд. Складніше було історикам-професіоналам. Кожне слово яких мало бути підтверджене документами.

Генетична національна пам'ять українця підказувала – неспроста коїлась трагедія голоду 1932-1933 рр. саме у середовищі українства. Страх, посяганий в історичній пам'яті народу віковими імперськими амбіціями щодо України з боку царської Росії і комуністичної радянської імперії, не дозволяв багатьом позбавитись пут, які сковували пам'ять, розум, відкинути нав'язане маніпулювання власною свідомістю, навіть, через десятиліття після смерті тирана Сталіна.

У суспільстві з'явилась щілина цілющого потоку свободи, яка, подібно сніговій лавині, захоплювала в круговерт інших. Ми отримали можливість вільно думати, говорити. Саме "отримали"!!! У моєму рідному селі Заруддя, що на Полтавщині, силами земляків, прогресивної громадськості, попри перешкоди збентеженої районної радянської комуністичної влади, 24 квітня 1990 року було відкрито пам'ятну стелу безневинно убитим голодомором 1933 року землякам. На стелі символічна епітафія нині покійного журналіста районної газети "Перемога" Івана Ноценка: "Мученикам 1933-го від нащадків, яким повернуто право на пам'ять"!

Численні історичні дослідження, переважно краєзнавчого характеру констатували голод 1932-1933 рр. як "голодомор-геноцид".

Оговтавшись "нечисленна" російська історіографія почала заперечувати факт голоду-геноциду в Україні, мовляв, "голодували всі" (і в Росії: Поволжжя, ЦЧО, і Кубань, і "на Україні"). В ситуації, яка склалася в стані сучасної російської історіографії на цю проблему, позиція якої визначається загальнополітичним курсом російського політикуму щодо України, важливо, спираючись на статистичні, демографічні дані, рішення вищестоячих тогочасних державних і партійних органів влади щодо хлібних регіонів СРСР (Україна, Кубань, ЦЧО, Поволжжя) дати раціональний аналіз щодо раніше